

“ГОЛОГДСОН ХҮҮХЭН” ЗОХИОЛЫН “АВАХ” НИЙЛЭМЖ ҮГ ХИЙГЭЭД ТҮҮНИЙ
ХЯТАД ОРЧУУЛГЫН АСУУДАЛД

Д.Алтантуяа³⁷

Abstract: This study analyzed the observation and classifications of the collocation words like ‘noun +take’ and ‘verb +take’ used in the short story “The Rejected Girl” by Damdinsuren Tsend, the Mongolian famous writer. In doing so, we have made semantic and lexical analyses on the frequencies and meanings of those collocation words at the level of translation.

Түлхүүр үг: нийлэмж үг, давтамж, утга, хятад орчуулга

Гадаад хэлийг суралцагч, судлаач, орчуулагчид эх хэл болон тухайн суралцаж буй хэлний үг, нийлэмж үгийг хэрхэн дүйлгэж орчуулахтай давын өмнө нүүр тулгарч байдаг. Өөрөөр хэлбэл, зохиол нь өгүүлбэрээс бүтэж, орчуулгад өгүүлбэр нь үндсэн нэгж болдог бол харин өгүүлбэрийг бүрэлдүүлэгч үг хийгээд нийлэмж үгийн орчуулга бол орчуулга зүйн үндсэн асуудлын нэг болдог. Энэ тухай орчуулагч Г.Аким (1984:14-15) “аливаа зохиолыг орчуулахад дүйлгэх асуудлыг гурван түвшинд авч үзэх хэрэгтэй болдог.

1. Үг, нийлэмж үгийн түвшинд нийцэж байх
2. Өгүүлбэрийн түвшинд тохирч байх
3. Бүх л зохиолын түвшинд тохирч байх

Энэ 3 зарчмыг хослуулан, нягт нэгдэлтэй хэрэглэж чадвал орчуулга эх зохиолтойгоо жинхэнэ ёсоор дүйж, үндэсний утга зохиолын үзэгдэл болдог нь манай ахмад орчуулагчдын бүтээлээс харагдаж байна” гэж томъёолсон нь ч учиртай.

Эх хэлнийхээ зүй тогтол, хэл зүйн бүтэц, үгийн гүн утга санааг ойлгон ухаарсны үндсэн дээр нэгдмэл нэгэн утга санаа илэрхийлэх нийлэмж үгсийг гадаад хэлнээ сая бүрэн орчуулж чадна.

Монгол хэлний нийлэмж үг хэмээх нэр томъёог 1960-аад оны эхээр монгол хэл шинжлэлд хэрэглэж, тухайн хэлний хэл зүйгээр хоёр буюу түүнээс дээш үгийг хооронд нь хэлхэж нэгэн нэгдмэл цогц ухагдахууныг илтгэн нэрлэдгийг нийлэмж үг гэнэ хэмээн тодорхойлжээ (Д.Бадамдорж, 2001:24).

Монгол хэлний үйл үг нь өгүүлбэрт бусад үгсийг захирах чадвар, үүрэг хэрэглээний хувьд илүү байдаг төдийгүй үйл үгийн чухал болохыг гадаад, дотоодын эрдэмтэд онцлон тэмдэглэж, тусгайлан судалсаар ирсэн бөгөөд бидний өдөр тутмын амьдралд байнга хэрэглэгддэг үйл үгийг сонгохын тулд “Одоо үеийн монгол хэлний үгийн давтамжийн толь”-оос үзье. Д.Баатар, Б.Журамт нар уг толио хэлний материалын цахим санд тулгуурлан, үгийн давтамжийг тооцоолон гаргасан бөгөөд “авах” үйл үг нь 4775 удаа давтагдаж, монгол хэлний бүх үгийн жагсаалтын 17-рт орж, хамгийн өндөр давтамжтай үг болохыг (Д.Баатар, Б.Журамт, 1998:4) тогтоожээ. Хамгийн

³⁷ Ph.D, Дорнод их сургууль, Нийгэм хүмүүнлэгийн ухааны тэнхим

их давтамжтай буюу идэвхтэй үгс нийлэмж үг үүсгэх чадамж, хэрэглээ өндөртэй болохыг үүнээс харж болно.

Эрдэмтэн М.Базаррагчаа “ав” хэмээх үйл үгийн утгын хувилбарыг авч үзээд “энэ үг нь нэгдүгээрт “өөрийн болгон эзэмших буюу авах”, “өөрийн болгон эзэмшихгүй буюу салгах” гэсэн үндсэн хоёр хувилбартай болон сална. Ингэж “ав” гэдэг үг маань “авах-эзэмдэх”, “авах-салгах” гэсэн эсрэг утга бүхий үндсэн 2 хувилбартай болж байна” (М.Базаррагчаа, 1978:70-76) гэжээ.

Судлаач Ч.Баттөгс “монгол хэлний “авах” хэмээх үйл үг нь төрөл бүрийн холбоцоор нийлэмж үүсгэж, хорь гаруй салаа утга илэрхийлж байна” (Ч.Баттөгс, 2003:43) гэж үзсэн байна.

Монголын орчин үеийн утга зохиолыг үндэслэгчдийн нэг, төрийн гурван удаагийн шагналт, ардын уран зохиолч, орчуулагч, академич Цэндийн Дамдинсүрэн 1929 онд уран зохиолын анхны бүлгэм байгуулахад оролцож “Гологдсон хүүхэн” зохиолоо туурвисан нь монголын орчин үеийн анхны богино хэмжээний туужид тооцогддог төдийгүй дэлхийн олон хэлээр орчуулагдан хэвлэгдсэн байдаг. Түүний нэгэн орчуулгын жишээ болох хятадын орчуулагч Жан Юйюань (张玉元) тэртээ 1961 онд орчуулсан “被抛弃的姑娘” бөгөөд одоогоор хятад хэл дээр өөр хувилбар орчуулга гараагүй байна. 2017 онд хятад судлаач, эрдэмтэн Г.Цогзолмаа түүний орчуулсан “Цэндийн Дамдинсүрэн: Түүвэр зохиол” хэмээх бүтээлийг олны хүртээл болгосноор хятад орчуулгын хамт тулган үзэхийн сацуу орчуулгын судалгааны чухал бүрэлдэхүүн хэсэг болж, хэв шинжийн судалгаа хийх аятай боломжийг бүрдүүлсэн билээ.

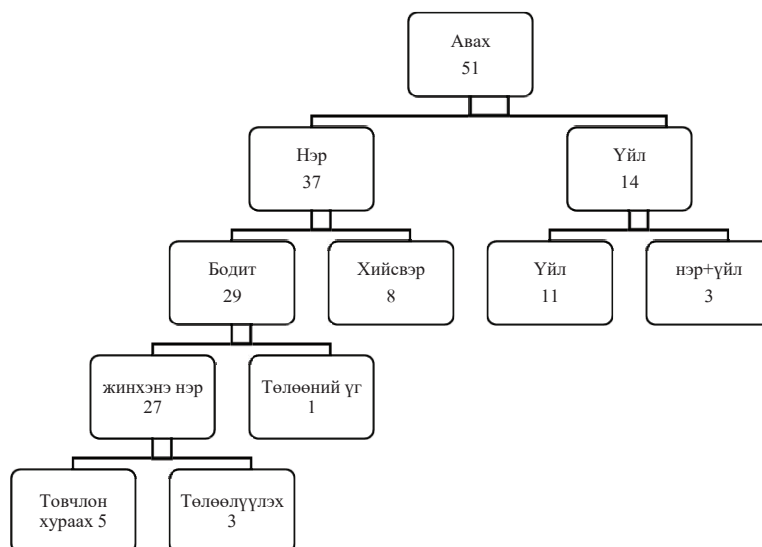
“Авах” үгийн утгалбар буюу нийлэмж үүсгэх чадамжийн тухай гаргасан бүтээл буй болсоор авч тухайн нэг зохиол бүтээлийн түвшинд нийлэмж үг хийгээд орчуулга зүйн талаас хийсэн судалгаа шинжилгээний ажил ихээхэн үгүйлэгдэж байгааг тэмдэглүүштэй. Ийнхүү бид Ц.Дамдинсүрэнгийн “Гологдсон хүүхэн” богино туужийг сонгон авч, “авах” нийлэмж үгийн “нэр + авах”, “үйл + авах” ангиллыг нарийвчлан, “авах” нийлэмж үгийн давталт, утгыг задлан шинжлэхийн зэрэгцээ нийлэмж үгийн орчуулгын түвшинд судлан авч үзсэн юм.

Нэг. “Гологдсон хүүхэн” зохиолын “авах” нийлэмж үгийн ангилал

“Утга судлаач, эрдэмтэн Д.Бадамдорж “Монгол хэлний утгасудлал-3” (Д.Бадамдорж, 2001:24) бүтээлдээ монгол хэлний нийлэмж үгийг захиран голлож буй үгээр нь төв болгож:

1. Нэр нийлэмж үг (нэр, нэр нийлэмж үг; үйл, нэр нийлэмж үг)
2. Үйл нийлэмж үг (үйл, үйл нийлэмж үг; нэр, үйл нийлэмж үг) хэмээн ангилжээ.

Ц.Дамдинсүрэнгийн “Гологдсон хүүхэн” зохиолд (Г.Цогзолмаа, 2017:118-164) “авах” нийлэмж үг 51 удаа орсныг түүвэрлэн, нэр, үйл нийлэмж үгийг бодит үг, хийсвэр үг гэсэн 2 бүлэгт хуваагдаж, бодит үг нь нэр үг, төлөөний үгээр илэрч, хам бүтцийн хүрээнд буюу тодорхой тохиолдолд тухайн бодит нэр үгийг товчлон хэрэглэж, хураах буюу эсвэл тухайн үгийн өмнө тодотгол гишүүний үүргээр орж буй задлаг бүтэц бүхий үг, тэмдэг нэр зэргээр төлөөлүүлсэн байна. Харин үйл, үйл нийлэмжийн хувьд дан үйл үгтэй, эсвэл, нэр болон үйл бүхий нийлмэл үгтэй хамт орсон бөгөөд дараах байдлаар дэлгэрүүлж ангилав.

Дээрх бүдүүвч зурагт дүрслэн үзүүлсэн “нэр + авах” нийлэмж үгийг тийн ялгалын нөхцөл, ерөнхийлөн хамаатуулахын нөхцөл, “үйл + авах” нийлэмж үгийг нөхцөлдүүлэн холбох нөхцөлтэй хэрхэн хэлбэржиж байгааг хүснэгтээр тайлбарлан үзүүлээ.

Хүснэгт 1

Ангилал	Үгийн аймаг	Нэр, авах нийлэмж	Тийн ялгал		ЕХН	Давталт	Товчлон хураасан болон төлөөлүүлсэн үгс	
			Заах					Гарах
			0	-ийг, -г, -ыг	-аас	-аа, -өө		
Бодит	Жинхэнэ нэр	хүүхэд	++	++		4		
		ус	++		++		4	
		үр	++	+			3	
		гэргий	+	+			2	
		хонь	+			+	2	
		эрих		+			2	
		үнээ		+			1	
		хүүхэн		+			1	
	эхнэр		+			1		
	Товчлон хураах	лав авах биз					1	хүүхдийг
		авах хүн олодохгүй					1	Цэрэнг
		Хэрэв эс авбал					1	хүүхдийг
		зарц нар авсан тул					1	ус
хүн авчээ						1	эрихийг	
Төлөөлүүлэх	Хүү бүсгүй	+				1	хүүхдийг	
	хэн дуртай				+	1	хүүхдийг	
	хагас		+			1	хонийг	
Төлөөний үг	үүн		+			1		
Хийсвэр	Жинхэнэ нэр	санаа	++				2	
		Өшөө, өс	+			+	2	
		адис	+				1	
		амь	+				1	
		авшиг	+				1	
сураг	+				1			

Хүснэгт 2

Анги лал	Үйл, авах нийлэмж	Нөхцөлдүүлэн холбох нөхцөл		Нийлэмж үгтэй хамт холбогдсон үгс	Давталт
		Зэрэгцэн холбох: -ж	Хамжин холбох: -н		
Үйл	Хулгайл-		+++	хар зандан эрихийг хулгана орж; чөдөртэй морь гүү хоёрыг; өөр юуг	3
	Үрчил-	++		Болдын; түүнийг	2
	Өргө-	+		Цэрэнг	1
	Хүлээ-	+		Бага сага өгөхөд	1
	Цөлбө-		+	юмыг	1
	Барь-		+	Зүй нь үүнийг даруй	1
	Сонго-	+		арваад хүүхдийг оросууд	1
	Хүзүүд-		+	гэж хашгиран	1
Нэр, үйл	Гэргий болго-	++		Доной; Аргагүйд өөрийн хүүдээ	2
	Эх барь-	+		Хүүхдийг төрөхөд	1

Хоёр. “Гологдсон хүүхэн” зохиолын “авах” нийлэмж үгийн утга

Юуны өмнө “Монгол хэлний их тайлбар толь”-д “авах” үгийн утгалбарыг хэрхэн тайлбарласныг авч үзье:

1. Аливаа юмыг өөрийн болгох, эзэмших
2. Хувцас, эд хэрэглэлийг гараар барьж тайлах, авч тавих, салгах
3. Өмгөөлөл, асрамждаа байлгах
4. Хүн, амьтны биеэс өвчилсөн зүйлийг нь салгах
5. Биенд ямар нэг согог суух
6. Сэрж мэдрэх
7. Хүч нэмэгдүүлэх сул үгийн үүргээр хэрэглэгдэнэ
8. Нэгэнтээ үйлдэн өнгөрөх санааг илэрхийлнэ
9. Нэр үгийн дараа орж тухайн юм буй болох утга илтгэнэ
10. Хамжих нөхцөлөөр хэлбэржин, гарахын тийн ялгалт үгтэй нийлэн, аливаа үйлийн эхлэх утга илэрхийлнэ.

“Нэгтгэн нийлүүлэх-авах” хувилбар бүхий утгад тус зохиолын “авах” нийлэмж үг бүгд орж байна.

Бүдүүвч зураг 2

Үрчилж авах, өргөж авах, хулгайлан авах, цөлбөн авах, сонгон авах, эх барьж авах, хүлээж авах, барин авах зэрэг “үйл, авах” нийлэмж үгээс бүтэж, хэдийгээр “авах” үйл үг нь тухайн үйлийн дагуух үүргээр хэрэглэгдэж байгаа ч гэсэн үүргээр нь бус утгаар нь “Үр хүүхэд өргөж авах”, “Өөрийн болгох, эзэмших, эрхшээлдээ оруулах” зэрэг утгын нэг ангилалд хамааруулан оруулсан болно.

Гурав. “Гологдсон хүүхэн” зохиолын “авах” нийлэмж үгийн хятад орчуулга

Монгол хэлний “авах” үгийг хятад хэлнээ орчуулахад “拿、取” гэж шууд бууна. Харин өөр өөр үгтэй холбогдож, “авах” нийлэмж үг бүхий нэгдмэл санаа илэрхийлснийг хятад хэлнээ оновчтой үгээр буулгах нь амаргүй ажил билээ.

Орчуулагч Жанной Юаний “авах” хэмээх тус зохиолын 51 нийлэмж үгийг орчуулсан байдалд хийсэн дүгнэлтийг дараах бүдүүвч зургаас харж болно.

Бүдүүвч зураг 3

1. “Авах” нийлэмж үгийг бүрэн дүйцэх үгээр орчуулсан – 4

Хүснэгт 3

№	“Авах” нийлэмж үг	Орчуулга
1	Хонь, хонио, хагасыг, гэргийг Жамц, цөлбөн, сонгож, хүний эхнэрийг авах	要……税、把……那七只羊给收下了、收受、喇嘛霸占去了、拿走了财务、抢走、要没出嫁的姑娘，不要媳妇
2	адис, амь, авшиг, сураг	接受了赐福、保住生命、受尽饥饿获和毒打、没通信了
3	Хүзүүдэж авах	立刻扑到他的怀里

Орчуулагч утгыг гярхай ажиглаж, нийлэмж үгийг давхардуулалгүйгээр ойролцоо утгат, мөн монгол хятад толь бичигт байхгүй өөр үгээр орчуулсан нь сайшаалтай.

Хүснэгт 4

“Авах” нийлэмж үг	Монгол хятад толь бичиг	Жанной Юаний орчуулга
Үр-2, охин хүүхэд, хүүхэд-2, үүнийг, хүү бүсгүй, хэрэв эс, хүүхдийг-2, хэн дургайгаа, үрийг, авах хүн, үрчилж-2, өргөж авах	要孩子、收养孩子、抱养孩子、收容	抱养、要、抱、过继
Гэргий, гэргий болгож-2, хүүхнийг хүчээр авах	娶妻、娶亲	娶妻、求婚，嫁给
Ус-2, уснаас-2 авах	打水、取水	取水，带水，汲水，拿水
Хулгайлан-2, морь гүү хоёрыг авах		偷走、偷

Санаа авах-2	了解、领悟、思索、得来想法、生出念头、随想、感想	听到这番话、越想越觉得
Өшөө, өс авах-2	报仇、雪恨、报复	报仇、报复

2. “Авах” нийлэмж үг, өгүүлбэрээр хасч орчуулсан – 4

Үйл явдал, зорилго ойлгомжтой тохиолдолд заавал үгчлэх, нурших шаардлагагүй бөгөөд орчуулагчийн “авах” нийлэмж үгтэй эхний 3 жишээ бол тухайн нийлэмж үгийг хассан ч ойлгомжтой болсон боловч өгүүлбэрээр огт орчуулаагүй байгаа нь утгыг огт гаргаагүйтэй адил алдаа гэж тооцож болохоор байна.

Хүснэгт 5

Үг, өгүүлбэр	“Авах” нийлэмж үг	Хятад орчуулга
“Авах” нийлэмж үг	... хуучин хатсан хавсай боов бага сага өгөхөд хүлээж аваад, нөхөдтэйгээ идсэн нь ганц өдрийн дотор дуусжээ	可是喇嘛只给了些已经发霉的干饽饽，他们几个人一顿就吃光了。(Г.Цогзолмаа, 2017:135-136)
	Зүй нь үүнийг даруй барин авч зохих газар хүргэвэл зохино>> гэсэн боловч	我本该立时把你送回监狱去，.....(мөн тэнд, 2017:155-156)
	<<Хүү бүсгүй ямар боловч авна гэж Болд өвгөн хэлсэн тул лав авах биз.	“包勒得说了，不论是男的是女的都要。(мөн тэнд, 2017:125-127)
Өгүүлбэр	Ловон шоо орхиж, судар дээр гарсныг хэлсэн хэрэг бөгөөд энэ эрихийг мичин жилтэй хулгана авсан байж болох гэлээ.	(мөн тэнд, 2017:139-141)

3. Товчлон хураасан үгийг нэмж орчуулсан – 3

Зохиолчийн тодорхой тохиолдолд үгийг хураан товчилсныг хятад хэлнээ ойлгомжгүй, зайлшгүй тусагдахуун авах шаардлагатай үед үг нэмэх аргаар буюу утгачилж орчуулжээ.

Хүснэгт 6

“Авах” нийлэмж үг	Орчуулга	Нэмэх буюу утгачилж орчуулсан үг
одоо өөр зарц нар авсан тул	现在改由别的仆人汲水	ус
өөрөө авах гэвэл	要娶她	түүнийг
мичин жилтэй хүн авчээ	是属猴的人偷的	Хулгайлах

4. Нийлүүлэн, сольж орчуулсан – 1

Утгачлан орчуулах аргын нэг бөгөөд хоёр үгийг нийлүүлж, өөр үгээр солин хэрэглэж болдог.

1) Болд нэг үнээг авч оронд нь хязгаалан үхэр хөллөж яв гэж өгөв.

包勒德把她那头母牛换(солих)了条公牛，.....(мөн тэнд, 2017:139-141)

5. Нэр үгсийн аймгаар өөрчлөн орчуулсан – 1

Орчуулгад үгсийн аймгийг өөрчлөн орчуулах явдал олонтаа тохиолддог.

2) Хүүхдийг төрөхөд эх барьж авах гэсэн Дамдингийн ээж ... 原先答应给木娅达格当收生婆 [эх баригч эмэгтэй], (мөн тэнд, 2017:124-126)

Дүгнэлт

“Гологдсон хүүхэн” зохиол нь 14 хэсэгтэй, 8840 орчим үгээс бүтсэн, үүний дотор бидний судалгааны ажлын гол судлагдахуун болох “авах” нийлэмж үг 51 удаа давтагдаж, бүтцийн хувьд “нэр, авах” нийлэмж үг 37, “үйл, авах” нийлэмж үг 14, нэгтгэн нийлүүлэх хувилбартай 7 үндсэн агуулга бүхий утгыг илэрхийлж байна.

“Үр, хүүхэд, өргөх, үрчлэх-авах”, “хүүхэн, гэргий-авах” зэрэг нэр болон үйл үгийг өөр хооронд нь солиход утга нь өөрчлөгдөхгүй чөлөөт нийлэмж үүсгэж болдог байхад харин “санаа, адис, амь, авшиг, сураг” зэрэг хийсвэр үгийн утга өөрчлөгдөж, тогтвортой нийлэмж үүсгэдэг байна.

Орчуулагч Жан Юйюань “авах” бүхий 42 нийлэмж үгийг бүрэн орчуулахын зэрэгцээ олон давтагдсан үгийг ойролцоо утгат өөр үгсээр солин хэрэглэх, зарим тохиолдолд үг хасч, нэмэх, нийлүүлэх, нэр үгсийн аймгаар өөрчлөн орчуулах зэрэг олон аргыг чадмаг ашигласан бөгөөд харин “авах” нийлэмж үгтэй 1 өгүүлбэрийг огт орчуулаагүй орхисон байна.

Бид зөвхөн толиос төдийгүй хос хэлний орчуулгаас ч бас давхар суралцаж, ялангуяа эх хэлнээс гадаад хэлнээ орчуулахад хэл, соёлын мэдлэг, сэтгэлгээний ур чадвараа хөгжүүлэх боломж бүрэн бий.

Ном зүй

- Аким Г, (1984), Орчуулгын санг уудлахад, УБ. Улсын хэвлэлийн газар
Бадамдорж Д, (2001), Монгол хэлний утгасудлал гутгаар дэвтэр, УБ, “Мөнхийн үсэг” ХХК
Базаррагчаа М, (1978). “АВ” гэдэг үгийн утгын хувирлын тухай, “Хэл зохиол судлал”
ШУА, ХЗХ-ийн ЭШБ, 1979 №13
Баттөгс Ч, (2003), “Авах” гэдэг үйл үгийн утга зүйн судалгаа (polysemy). Мастерын зэрэг
горилсон судалгааны ажил, УБ. МУИС, МХСС-Хэл шинжлэлийн тэнхим
Монгол хэлний их тайлбар толь, “авах” үг <https://mongoltoli.mn/dictionary/detail/778>
Баатар Д, Журамт Б, (1998), Орчин цагийн монгол хэлний үгийн давтамжийн толь. Хөх хот.
Өвөр монголын сурган хүмүүжлийн хэвлэлийн хороо
Цогзолмаа Г, (эмх.), (2017), 达木丁苏伦诗文集 Цэндийн Дамдинсүрэн Түүвэр зохио, УБ.
“Соёмбо принтинг” хэвлэлийн үйлдвэр